

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2004 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2004

1

VILNIUS 2005

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2004

1

VILNIUS 2005

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS
Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milervilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:
Kražių g. 5, 01108 Vilnius
<http://www.istorija.lt>

RECENZIJOS, ANOTACIJOS

Andris Caune, Ieva Ose. **Latvijas 12. gadsimta beigu-17. gadsimta vācu pilių leksikons. Latvijas viduslaiku pilis.** Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 2004. T. IV. 592 p.

2004 m. Latvijas istorijos institutas išleido *Latvijos viduramžių pilių* IV tomą, skirtą XII a. pabaigos – XVII a. Latvijos pilims. Daugiausia tai mūrinės pilys ar jų liekanos, nors įtraukta ir viena kita medinė pilis, žinoma iš istorinių šaltinių bei išlikusių piliakalnių. Leidinio autoriai Andris Caune ir Ieva Ose yra garsūs pilių tyrinėtojai. Knyga parengta kaip žinynas, medžiaga jam pradėta sistemingai kaupti nuo 1997 m. Knygoje aprašomos 136 pilys, pastatytos Kalavijuočių (nuo 1237 m. – Livonijos) ordino, Rygos ir Kuršo vyskupų bei jų vasalų. Žinynas pradedamas įvadu latvių ir vokiečių kalbomis. Čia trumpai aptartas pilių išsidėstymas, statybos būdai, pilių tipai, jų gyvavimo trukmė, ankstesnių tyrinėtojų indėlis rengiant Latvijos pilių sąvadas, knygos sudarymo principai. Pilių statybos raida XII a. pabaigoje – XVI a. apibūdinta pasitelkiant kiekvieną amžių charakterizuojančius žemėlapius bei atitinkamas lenteles, padedančias susigaudyti dėl pilių raidos. Įvado pabaigoje pateikiamas vokiškas-latviškas pilių tikrinių pavadinimų atitikmenų žodynėlis.

Daugiausia knygos skirta pilių aprašymams, kurie išdėstyti abėcėlės tvarka pagal latviškus pavadinimus. Jie pateikiami pagal bendrą šabloną: latviškas pilies pavadinimas (skliausteliuose – vokiškas), senieji pavadinimai (nurodoma, koku laiku vartoti), dabartinis adresas, pilies vietos apibūdinimas, jos istorija (nuo statybos laikų iki mūsų dienų), pilies liekanų aprašymas, trumpos nuorodos į tyrinėjimus, literatūrą, planus bei ikonografiją (su nuorodomis). Visų pilių aprašymai (išskyrus kai kurias netiksliai lokalizuotas) iliustruoti keliomis iliustracijomis (planais, senaisiais ir dabartiniais vaizdais), kurių nemažai – spalvotų. Pabaigoje pateikiamas išsamus panaudotos literatūros ir šaltinių sąrašas (440 pozicijų) bei minimų pilių geografinė rodyklė, kuri kartu yra ir turinys.

Šis A. Caunės ir I. Osės darbas yra pirmasis sisteminis visų Latvijos Viduramžių–Naujųjų laikų pradžios pilių sąvadas, papildytas naujausių tyrimų duomenimis. Tai parankinė knyga Rytų Pabaltijo pilių tyrinėtojams.

Gintautas Z a b i e l a

Яўген А н і ш ч а н к а. **Інкарпарацыя. Літоўская правінцыя ў падзеллах Рэчы Паспалітай.** Мінск: Хурсік, 2003, 470 с.

2003 m. pasirodė nauja garsaus Baltarusijos istoriko, XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų grupuočių tarpusavio kovų, rytinių LDK žemių įjungimo į Rusijos imperijos sudėtį tyrinėtojo, 1794 m. sukilimo dokumentų publikuotojo¹ Eugenijaus Aniščenkos monografija, pavadinta *Inkorporacija. Lietuvos provincija Respublikos padalijimuose*. Knygoje apibendrinami ilgus metus trukę autoriaus tyrinėjimai. Čia siekiama apžvelgti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės inkorporavimą į Rusijos imperijos sudėtį. Monografija pagrįsta gausiais naujais istoriniais šaltiniais: Baltarusijos nacionaliniame istoriniame archyve Minske saugomais LDK pavietų dokumentais, Rusijos valstybės senųjų aktų archyve, Rusijos valstybės karo istorijos archyve, Rusijos imperijos užsienio politikos archyve ir kitur saugomais šio laikotarpio dokumentais, atskleidžiančiais Rusijos valdymo formavimą, įstatyminės bazės kūrimą bei kadru politiką užimtose teritorijose.

Studijoje dominuoja „rusakalbiai šaltiniai“ ir šis pasirinkimas pagrindžiamas teiginiu, jog „Lenkijos bei šalių, padalijimo bendrininkų, archyvai jau seniai ištyrinėti [...], tad autoriui belieka remtis tų šalių tyrėjų laimėjimais ir juos koreguoti“ (p. 27). Tokia nuostata užprogramuoja vienpusišką požiūrį į tiriamą problemą, kurią dar labiau paryškina kita – autoriaus pasirinkto tyrimų objekto – problema.

Knygos antraštė skelbia, kad tai esąs veikalas apie Lietuvos provinciją Respublikos padalijimų laikotarpį. Anotacijoje patikslinama, kad „šis darbas apie įvykius, vykusius baltarusių valstybės – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – teritorijoje Respublikos padalijimų metu ir apie baltarusiškų žemių įjungimą į Rusijos sudėtį XVIII a. pabaigoje“ (p. 4). Tad apie ką gi ši monografija? Ką autorius pasirenka savo tyrimų objektu, kaip suvokia XVIII a. antrosios pusės Abiejų Tautų Respubliką ir kokią vietą joje skiria Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei?

Monografijos įvade randame patikslinimą: „pagrindinė darbo tema – LDK, kuri padalijimų metu buvo daugiau nei paprastas pereinamasis kiemas kaimynų geopolitikoje. Daugiausia dėmesio tyrime skiriama LDK vykusių procesų sugretinimui su Respublikos padalijimais ir jų įtakai LDK istorinės evoliucijos pobūdžiui analizuojamam periodu“ (p. 25). Viltis, kad E. Aniščenkos tyrimų akiratyje atsидurs visa to meto Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir joje vykę procesai, išsklaido patikslinimas, kad „tyrinėjama dabartinės Baltarusijos, kurios žemės aptariamam laikotarpiu sudarė didžiąją LDK dalį,

¹ Žr.: Я. К. А н і ш ч а н к а, *Беларусь у часы Кацярыны II (1772–1796 гады)*, Мінск, 1998; Я. К. А н і ш ч а н к а, *Інкарпарацыя Беларусі ў Расейскую імперыю за Кацярынаю II. Пад крылы двухгаловага арла, Спадчына*, 1996, № 3(117), с. 34–70; Я. К. А н і ш ч а н к а, *Восстание и война 1794 года в литовской провинции*, Мінск, 2000, ir kt.

teritorija, tačiau oficialiuose, viešuosiuose-teisiniuose to meto aktuose šios žemės buvo vadinamos LDK provincija arba Lietuvos provincija“ (p. 28). Taigi monografijos autorius nė per žingsnį neatsitraukia nuo sovietinėje istoriografijoje įtvirtinto principo praeities įvykius bei procesus analizuoti konkrečios respublikos mastu, o apibrėžęs savo tiriamą objektą šiandieninės Baltarusijos sienomis, ne tik kad visiškai atsisako antraštėje anotooto pavadinimo, bet ir sukelia pagrįstų abejonų dėl to, ar apskritai manoma tirti inkorporavimą kaip procesą, jei analizuojama tik dalis objekto. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sutapatinimas su Baltarusijos ir baltarusių tautos istorija leidžia teigti, kad aptariamos knygos autorius toliau plėtoja baltarusiškojo centrismo koncepciją².

E. Aniščenkos pasirinkta argumentacija, kuria jis grindžia termino „Lietuvos provincija“ vartojimą, neatrodo įtikinama. Teiginys, kad oficialiuose to meto dokumentuose Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo vadinama „LDK provincija“ arba „Lietuvos provincija“, neatitinka tikrovės. Valstybės pavadinimas *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė* buvo vartojamas visuose oficialiuose dokumentuose iki pat Abiejų Tautų Respublikos sužlugdymo 1795 m. Antai Abiejų Tautų Respublikos seimų konstitucijų antraštėse dominuoja pavadinimas *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*³, 1792–1793 m. LDK konfederacija savęs nebuvo įvardinusi „Lietuvos provincijos konfederacija“⁴ išleistuose universaluose, o 1794 m. gegužės 21 d. panaikintos Lietuvos tautinės aukščiausiosios tarybos funkcijas perėmė *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės*, bet ne LDK provincijos, deputacija (lenk. *Deputacja Centralna Wielkiego Księstwa Litewskiego*)⁵.

Terminas „provincija“ XVIII a. antroje pusėje daugiau vartotas ne valstybingumo, o teritorijos prasme⁶. Dėl valstybės centralizacijos idėjų įtakos XVIII a. pabaigoje

² Apie šiuolaikinėje baltarusių istoriografijoje vyraujančias koncepcijas plačiau žr.: J. K i a u p i e n ė, Penki šiuolaikinių Vidurio Rytų Europos istorikų žvilgsniai į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, *Lietuvos istorijos metraštis, 2002-1*, Vilnius, 2003, p. 134–138 ir 142.

³ Žr.: „Konstytucye Wielkiego Xięstwa Litewskiego na tymże Seymie uchwalone“, Konstytucye publiczne seymu extraordinarynego Warszawskiego, pod wężlem Generalney Konfederacyi obojga narodow trwajacego, roku 1773 dnia 19 kwietnia zaczetego, *Volumina legum*, t. 8, Petersburg, 1860, s. 390; Dochod skarbu W.X.Lit.; Szpitala w Koronie y W.X.Litt., Konstytucye seymu walnego ordynarynego Warszawskiego szešcioniedzielnego r. P. 1780 dnia 2 miesiaca Października odprawiajacego się, *ten pat*, s. 586, 589.

⁴ Apie 1792–1793 m. konfederacijos terminiją plačiau žr.: R. Š m i g e l s k y t ė - S t u k i e n ė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius, 2003, p. 16–17.

⁵ R. J a s a s, LDK centro deputacija, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 4, Vilnius, 2003, p. 623; R. J a s a s, Lietuvos tautinė aukščiausioji taryba, *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, Vilnius, 1986, p. 595.

⁶ Pvz.: „Wszem wobec w Państwach naszych Koronnych y W. X. Lit. tudzież w Prowincyach do nich należących obywatelom [...]“, Utwierdzenie Generalney Konfederacyi roku 1773, *Volumina legum*, t. 8, Petersburg, 1860, s. 5.

įsigalint Abiejų Tautų Respublikos skirstymui į tris „provincijas“ – Didžiąją Lenkiją, Mažąją Lenkiją ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, – būdingas ir sinonimiškas LDK kaip Lietuvos provincijos pavadinimo vartojimas, tačiau jis toli gražu nebuvo dominuojantis. Terminų vartojimo painiava, beje, išryškėja ir aptariamoje monografijoje, mat autorius, cituodamas dokumentus, be savo pamėgto termino „LDK provincija“, yra priverstas vartoti oficialius pavadinimus, pvz., *вольная генеральная канфедэрацыя БКЛ* (p. 83, 278) ir kt. Terminu „Lietuvos provincija“ pasirinkimas sykiu parodo, jog E. Aniščenka Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę supranta ne kaip savarankišką, uniją su Lenkijos Karalyste sudarančią valstybę, bet kaip integralią Respublikos dalį, kurios padėtis nesiskiria nuo kitų dviejų provincijų.

Šią monografiją sudaro trys skyriai, chronologiškai aprėpiantys tris Abiejų Tautų Respublikos padalijimus. Pirmame skyriuje, pavadintame „Pirmasis padalijimas: ties įkinkyta pusiausyvra“, analizuojamas Rusijos protektorato Respublikoje įtvirtinimas pradėdamas 1756 m. ir baigiant dalies rytinių LDK teritorijų atidavimo Rusijai patvirtinimu 1773–1775 m. seime (p. 38–225). Aptardamas Rusijos įsigalėjimą Respublikoje, E. Aniščenka itin daug dėmesio skiria disidentų reikalams. Autoriaus požiūris kelia tam tikrų abejonių, tad šį klausimą aptarsime plačiau.

Šiuolaikinėje Abiejų Tautų Respublikos žlugimo istoriografijoje, ypač analizuojant pirmojo padalijimo priežastis, disidentų problema yra bene svarbiausia. Abiejų Tautų Respublikos konfesinių mažumų – stačiatikių bei protestantų – teisių suliginimo su katalikų teisėmis klausimu istoriografijoje išskirtinos dvi interpretacijos. Viena jų, suformuluota dar 1795 m. Jekaterinos II nurodymu, skelbė, kad vietiniai rytinių Respublikos žemių gyventojai stačiatikiai, ilgus šimtmečius kentę katalikų ir unitų persekiojimus bei priespaudą, buvo teisėtai išvaduoti, juos prijungiant prie Rusijos imperijos⁷. Ši teorija XIX–XX a. rado platų atgarsį rusų autorių ir jais sekusių istorikų darbuose. Pasak kitos interpretacijos, vyraujančios lenkų, lietuvių, šiuolaikinėje rusų bei Vakarų Europos istoriografijoje, vidinės disidentų klausimo ištakos neturėjo esminės reikšmės, o konfesinių mažumų padėtis Abiejų Tautų Respublikoje, palyginti su kitomis to meto valstybėmis, buvo ne blogesnė, o kai kuriais atžvilgiais netgi geresnė, kad religinės tolerancijos idėjos mažiausiai domino Jekateriną II, kuri remdamasi disidentų reikalu, siekė įsitvirtinti Respublikoje⁸. Tyrinėtojams pripažinus tokią nuostatą,

⁷ Н. Н. Бантыш-Каменский, *Историческое известие о возникшей в Польше унии с показанием начала и важнейших в продолжении оной, через два века, приключений, паче же о бывшем от Рымлян и Униатов на благочестивых тамошних жителей гонении из хранящихся Государственной коллегии иностранных дел в Московском архиве актов и разных исторических книг*, Москва, 1805.

⁸ Plg.: W. K o n o p c z y ņ s k i, *Dzieje Polski nowożytnej*, Warszawa, 1990; W. K r i e g s e i s e n, *Ewangelicy polscy i litewscy w epoce saskiej (1696–1763)*, Warszawa, 1996; I. L u k - š a i t ė, Reformacijos Lietuvoje raida. XVI–XVIII a., *Lietuvos evangelikų bažnyčios. Istorijos metmenys*,

diskusijų objektu tapo klausimas, kada disidentai tapo dingstimi užsienio valstybėms kištis į Respublikos vidaus reikalus. Vienu autorių nuomone, disidentų klausimas jau nuo XVII a. pabaigos buvo tapęs pretekstu užsienio valstybėms kištis į Respublikos vidaus reikalus, kiti šio reiškinio ištakų ieškojo pirmuosiuose XVIII a. dešimtmečiuose.

LDK rytinių žemių disidentų – stačiatikių disunitų – reikalavimų rėmimą kaip vieną iš priemonių Rusijos protektoratui įtvirtinti Respublikoje savo monografijoje analizuoja ir E. Aniščenka. Tačiau pažymėtina, kad autorius vadinamojo Respublikos disidentų klausimo pradžia laiko dešimties LDK stačiatikių brolių vardu 1758 m. vasario 2 d. Vilniaus stačiatikių vienuolio Teofono Leontovičiaus parengtą kreipimąsi į kunigaikštį Michailą Volkonskį jiems padėti (p. 42–43). Tokia autoriaus nuostata neišvengiamai rodo, kad E. Aniščenka disidentų reikalų eskalavimą laiko gana vėlyvu reiškiniu, o jo priežastimi – LDK stačiatikių nepasitenkinimą susiklosčiusia padėtimi ir pagalbos Rusijoje paieškas. Taigi aptariamos monografijos autorius tebesilaiko XIX a. Rusijos istoriografijos teiginių, pateisinančių Jekaterinos II politiką Respublikos atžvilgiu.

Antrajame skyriuje „Antrasis padalijimas – kova plunksna“ (p. 226–332) aptariama Abiejų Tautų Respublikos vidaus padėtis 1775–1793 m. Dešimtmetis po pirmojo padalijimo (1776–1787 m.) autoriaus apibūdinamas kaip „valstybės visuomeninės-politinės raidos krizės laikotarpis, kurį buvo persmelkęs senosios tvarkos ir jos amžinųjų laisvių nekeičiamumo kultas“, o išeiti iš tokios situacijos buvo galima tik imantis radikalių permainų (p. 253). Poskyryje, pavadintame „Nuosaikiosios revoliucijos grimasos“, remiantis dabartinės Baltarusijos teritorijoje vykusių seimelių instrukcijomis, aptariami šios dalies LDK bajorijos Ketverių metų seimui kelti reikalavimai, analizuojamas Seimo nutarimų realizavimas konkrečiuose pavietuose, itin daug dėmesio skiriant disidentų reikalams. Belieka apgailestauti, kad E. Aniščenka neįvertino ne tik būtinumo susipažinti su „nerusakalbiais šaltiniais“, bet ir su nagrinėjamos temos istoriografija. Jei šios monografijos autorius būtų atkreipęs dėmesį į Lietuvos istorikų dar praėjusio šimtmečio pirmojoje pusėje pradėtus bei vėliau išplėtus LDK bajorijos nuostatų Ketverių metų seimo laikotarpiu tyrimus⁹, jam nebūtų reikėję kaip naujų archyvinų faktų atpasakoti seimelių instrukcijų turinio, su kuriuo šios problematikos tyrinėtojai gerai susipažinę.

Vilnius, 2003, p. 128–133, Б. Н о с о в, Русская политика в диссидентском вопросе в Польше 1762–1766 гг., *Польша и Европа в XVIII веке. Международные и внутренние факторы разделов Речи Посполитой*, Москва, 1999, с. 20–101.

⁹ Žr.: A. Š a p o k a, *Gegužės 3 d. konstitucija ir Lietuva*, Kaunas, 1940; A. Š a p o k a, *Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos*, Kaunas, 1938; A. Š a p o k a, *Lietuva Reformų seimo metu (iki Gegužės 3 d. konstitucijos)*, Kaunas, 1936, *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių sk.*, F. 233–116; E. R a i l a, Lietuvos bajorų požiūris į Ketverių metų seimo reformas (pagal seimelių instrukcijas), *Lietuvos istorijos studijos*, Nr. 3, 1996, p. 28–36.

Priešingai istoriografijoje dominuojančiam vertinimui, kad iš esmės LDK pavietai pritarė Gegužės 3 d. konstitucijai, E. Aniščenka teigia, jog „triukšminga švelnios, bekravės revoliucijos šlovinimo kampanija slėpė apsimestinį palankumą ir neapykantą. Vieni piktinosi kardinalių teisių ir visos bajorijos lygybės sutrypimu, kitus baugino pasėti socialinės lygybės grūdai ir atėjusi mada įsirašyti miestiečiais norint neatsilikti nuo patriotinio įkarščio. Trečius gąsdino perspektyva, kad bus per prievartą apribotos turimos baudžiavinės teisės, ir jie ėmė svarstyti galimybes, kaip išlaikyti savo viešpatavimą bei neatiduoti permainų į nepatikimas rankas. Buvo ir tokių, kurie siekė radikalizuoti pokyčius prancūzų pavyzdžiu“ (p. 271). Apibūdindamas Rusijos reakciją į Gegužės 3 d. konstituciją, E. Aniščenka pažymėjo, kad Jekaterina II, būdama priešiška pokyčiams Respublikoje, delsė imtis veiksmų, siekdama „kad pirmas šūvis būtų ne iš jos rankų“ ir „pati tauta pakviestų į pagalbą“ (p. 272). Atsakingais už antrąjį padalijimą autorius laiko Respublikos magnatus, kurie „rinkosi ginti tėvynę ne ginklu, o plunksna“ (p. 277), bajoriją, nesugebėjusią atsakyti savo luominių privilegijų ir imtis radikalių pertvarkymų socialinėje srityje (p. 412–413) bei carizmą (p. 315).

Monografijoje ypač detalai išdėstomas Rusijos administracijos formavimas po antrojo padalijimo prisijungtose žemėse: aptariami administracinio-teritorinio suskirstymo klausimai, teismų sistemos pertvarkymas, vietos administracijos sudėties pokyčiai, religinių bendruomenių padėtis ir kita (p. 291–319). Autorius pagrįstai teigia, kad Rusijos valdžia ėmėsi aktyviai įtvirtinti savo administraciją užimtose teritorijose gerokai anksčiau, nei padalijimas buvo legalizuotas Abiejų Tautų Respublikos seime (p. 313).

Paskutiniajame monografijos skyriuje, pavadintame „Trečiasis padalijimas – fiasko su šansu“, iš esmės aptariamas 1794 m. sukilimas (p. 333–369). Apžvelgiamas pasirengimas sukilti Lietuvoje ir prie Rusijos prijungtose vaivadijose (bajorijos suvažiavimai Minske ir Naugarduke 1794 m. kovo 28 d. – balandžio 10 d., kai kurių organizatorių areštai ir sukilimo rengimo iniciatyvos persikėlimas į Vilnių), sukilimo eiga, Jokūbo Jasinskio vadovavimo radikalumas, palyginti su Lenkijos sukilėlių vadovybe. E. Aniščenkos nuomone, sukilimas pralaimėjo, nes jo vadovai geriau rinkosi valstybės pražūtį, nei galimybę suteikti laisvę valstiečiams (orig. *чэрні*) (p. 369). Poskyryje „Repnino valdžioje“ (p. 370–391) atkreipiamas dėmesys į Jekaterinos II politiką užkirsti kelią tolesniam pasipriešinimui, sudarant aukščiausiąją vadovybę iš „geriausių vietinių piliečių“, detalizuojamas tolesnis Rusijos įsitvirtinimas LDK bei akcentuojami bajorijos siekiai išlaikyti nepakeistą teisėtvarkos sistemą ir kt.

Monografija baigiama poskyriu, pavadintu „Pereinamojo kiemo galas“, kuriame atskleidžiamos sukilimo „smaugikių“ Prūsijos, Austrijos ir Rusijos derybos dėl užgrobtųjų teritorijų dydžio. E. Aniščenka prieina išvadą, jog „Rusija, Austrija ir Prūsija palaidojo Respubliką vieningai užsmaugdamos 1794 m. sukilimą, kad nereikėtų kovoti tarpusavyje, galutinai ir sutartinai pasidalino ją“. Tačiau valstybės žlugimo iniciatore

autorius laiko vien Rusiją, nes „Rusijos imperatorė nuo 1768 m. tiesiogiai buvo atsakinga už Respublikos nedalomumą kaip jos globėja ir garantas“ (p. 402).

Knygoje pasitaiko smulkių netikslumų. Antai Upytės pasiuntinys 1793 m. Gardino seime, šio pavieto stalininkas Juozapas Kimbaras laikomas Kauno stalininku (p. 286, 438), o cituojamų veikalų nuorodos pateiktos itin nedėmesingai (pvz., Ignotui Potockiui priskirtos frazės apie galimą „visos Baltarusijos sukilimą“ nurodytuose A. Zamoyskio monografijos puslapiuose surasti nepavyko, žr. p. 270–271).

Nors tam tikri autoriaus teiginiai ir kelia abejonių, o pateikti vertinimai skatina diskutuoti, vis dėlto negalime neįvertinti E. Aniščenkos atlikto darbo svarbos bei pateikiamos naujos archyvinės medžiagos reikšmės. Remiantis naujais šaltiniais ne tik atskleidžiami Rusijos veikimo Abiejų Tautų Respublikoje modeliai, bet ir aptariami LDK lokalinio politinio elito atstovai, grupuotės, jų kova dėl dominavimo konkrečiame paviete. Pateikta gausi rytinių LDK pavietų seimelių dokumentacija duoda akstiną toliau tyrinėti bajorijos politinę kultūrą bei parlamentarizmo raidą, o papildžius šiuos tyrimus Vilniaus, Trakų vaivadijų bei Žemaitijos kunigaikštystės bajorijos politinės laikysenos studijomis, būtų galima išsamiai nušviesti XVIII a. paskutiniojo ketvirčio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją.

Ramunė Š m i g e l s k y t ė - S t u k i e n ė

„Žydų klausimas“ Lietuvoje XIX a. viduryje, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2004, 186 p.

Žydai Lietuvoje gyvena šimtmečius ir yra neatsiejama mūsų visuomenės dalis. Kita vertus, jų bendruomenės gyvenamos ir kultūros specifiškumas, paremtas savita religine tradicija, padėjo jiems neprarasti autentiškumo ir neištirpti svetimoje terpėje. Vis dėlto žydų istorijai Lietuvoje ir ypač lietuvių ir žydų etnokultūrinių bendruomenių santykiams, jų raidai nebuvo skiriama pakankamai dėmesio. Belieka džiaugtis, kad Lietuvos žydų istorijos tematiką papildė straipsnių rinkinys *„Žydų klausimas“ Lietuvoje XIX a. viduryje* (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2004), skirtas Lietuvos žydams Rusijos imperijos sudėtyje. Leidinio sudarytojai – istorikai Vladas Sirutavičius ir Darius Staliūnas. Knygos leidimą parėmė Rytų Europos žydų kultūros ir istorijos tyrimų centras.

Anotuojamojo straipsnių rinkinio chronologija apima gana neilgą XIX a. laikotarpį – nuo „žydų klausimo“ iškilimo penktajame XIX a. dešimtmetyje iki pirmųjų Aleksandro II valdymo metų (iki 1863–1864 m. sukilimo), skatinusių reformų ir visuomenės gyvenimo liberalizavimo viltį, – vadinamojo „atšilimo“ periodo, naujai modeliavusio ir

rusų administracijos požiūrį į politiką žydų atžvilgiu. Leidinyje yra skelbiami 5 straipsniai, dokumentų publikacija ir recenzija Rusijoje išėjusiai studijai žydų tema.

Rinkinyje į Lietuvos XIX a. vidurio žydus bandoma pažvelgti įvairiais atskaitos taškais: politiniu, teisiniu, profesiniu-ekonominiu, socialiniu, kultūriniu. D. Staliūnas savo straipsnyje „Politinės situacijos kaita „lietuviškose gubernijose“ ir „žydų klausimas“ (1855–1863 m. balandžio mėn.)“ remdamasis Rusijos tautinės politikos kontekstu nagrinėja vadinamųjų Rusijos imperijos „lietuviškųjų gubernijų“ administracijos viršūnių, konkrečiai – „atšilimo“ laikotarpio liberaliosios rusų biurokratijos atstovo generalgubernatoriaus Vladimiro Nazimovo, požiūrį į žydus 1863–1864 m. sukilimo išvakarėse – šeštojo dešimtmečio patriotinio pakilimo metais. Straipsnyje parodoma, kaip keitėsi Nazimovo etnopolitinės pažiūros žydų atžvilgiu 1860–1862 m. augant politinei įtampai, be to, kaip generalgubernatoriaus nuostatas dėl galimo bendradarbiavimo su Šiaurės Vakarų krašto socialiniu bei ekonominiu elitu „perauklėjant“ žydus keitė nuostata izoliuoti pastaruosius nuo antivyriausybines šio elito veiklos suteikiant jiems nuolaidų – autoriaus nuomone, gal netgi tokio masto, kaip Aleksandro Vielopolskio inicijuotosios Lenkijos Karalystėje.

Žydų padėties pokyčiams luominėje visuomenėje skiriamas analitinis Remigijaus Civinskio straipsnis „Žydų miestiečių luominis statusas ir jo kaita XIX a. viduryje“. Straipsnyje aptariami XIX a. penktojo ir šeštojo dešimtmečių administraciniai pertvarkymai, kai stengtasi integruoti žydus į Rusijos imperijos luomus, pradedant jų suskirstymu į kategorijas ir baigiant surašymu į luomus ir luomines grupes. Autorius analizuoja rusų valdžios pastangas integruoti žydus į miestiečių luomą, žydų miestiečių teises ir statusą, lėmusį izoliuoto etnokonfesinio subluomo miestiečių luome susiformavimą. Taip pat aptariamos valdžios pastangos keisti žydų luominį statusą Aleksandro II valdymo pradžioje bei apžvelgiami jų rezultatai. Straipsnyje pateikta vertingų statistinių duomenų apie Kauno ir Gardino, Kauno apskrities sėšliųjų žydų, Vilniaus apskrities žydų bendruomenių suskirstymą į luomines grupes, apie Kauno miesto ir apskrities žydų, priskirtų sėsliesiems miestiečiams, profesinę-ekonominę struktūrą.

Aušra Pažeraitė straipsnyje „Žydų kultūrinių ir politinių orientyrų pokyčiai Aleksandro II laikais“ aptaria lietuviškų gubernijų žydų visuomenės kultūrinių ir politinių orientyrų pokyčius Aleksandro II valdymo laikotarpiu. Daugiausia čia dėmesio skiriama švietimo situacijai, naujosios žydų inteligentijos formavimuisi ir jos besikeičiančioms orientacijoms, taip pat naujosios rabiniškos inteligentijos formavimuisi. Autorės teigimu, naujoji žydų buržuazija ir inteligentija (maskilai) nuo politinės orientacijos suaugti su „lenkiškąja“ visuomene ir kultūrinės idealistinės vokiškosios žydiškosios orientacijos pamažu linko į rusiškąją asimiliacinę (socialinę-politinę) bei rusiškąją žydiškąją švietėjišką kultūrinę orientaciją. Tradicinėje žydų visuomenėje, kuri buvo šių orientacijų nuošalėje, kaip bandymas atsakyti į naujus kultūrinius iššūkius prasidėjo Izraelio Salanterio *musar* judėjimas. Tradicinių rabiniškų studijų reorganizavimas pa-

skatino formuotis naują rabinišką inteligentiją bei ortodoksinio judaizmo litvakišką atšaką. Tradiciniai litvakai akcentavo orientaciją į socialines ir moralines žydų visuomenės problemas. Kitaip nei maskilai, *musar* judėjimas siūlė moralinį idealą, kuris, vykstant socialinėms-ekonominėms reformoms, turėjo padėti išlaikyti judėjišką tapatybę, nepriklausomą nuo svetimų įtakų, jo idėjos vėliau darė poveikį moderniajai vakarietiškajai filosofijai ir moderniajai judaizmo sampratai.

Zita Medišauskienė straipsnyje „Atkarus, bet būtinas: žydai ir bajoriškoji Lietuvos visuomenė (XIX a. vidurys)“ vaizdingai atskleidžia Lietuvos bajoriškojoje literatūroje susiformavusį neigiamą žydo, kaip visiškai svetimo bajoriškajai kultūrai elemento, paveikslą bei aptaria jį nulėmusias religines, ekonomines, politines, socialines, kultūrines, estetines priežastis ir stereotipus. Tokių neigiamų stereotipų prisodrintos tradicionalistinės bajorų aplinkos požiūriu, krikščionių ir žydų suartėjimas laikytas įmanomu tik kaip žydų organišką įsiliejimą į krikščionių bendruomenę, prisitaikymas prie jos gyvenimo būdo ir vertybių sistemos. Kartu autorė nurodo, jog tarp mažos dalies bajorų ir tuomet būta žmonių, giliau ir kritiškiau vertinusių krašto visuomenės požiūrį į žydus, humaniškesnio, modernesnio požiūrio į žydus daigai nuo XIX a. vidurio taip pat ėmė rasti tarp jaunosios demokratiškai nusiteikusių inteligentijos atstovų.

V. Sirutavičius straipsnyje „Vilniaus intelektualinis elitas ir „žydų klausimas“ 1856–1863 metais“ reformų laikotarpio (iki 1863 m. sukilimo) rusų valdžios politikos bei Lietuvos visuomenės elito požiūrio į „žydų klausimą“ kontekste aptaria, kaip „žydų klausimą“ suprato ir jo sprendimą įsivaizdavo Vilniaus intelektualinis elitas, susitelkęs apie Adomo Honorio Kirkoro leidžiamą laikraštį *Kurjer Wileński*. Konstatuojama, kad leidinyje žydų problemas aptarinėjusi lenkakalbė bei rusakalbė inteligentija sutarė dėl to, jog reikia keisti žydų, gyvenančių už „civilizuotos visuomenės“ ribų, padėtį ir tokius pokyčius siejo su visos visuomenės socialine-ekonominė gerove. Buvo manoma, kad efektyviausia priemonė padaryti žydus „naudingus“ – tai paversti juos žemdirbiais. Visuomenei su vyraujančia agrarine struktūra toks klausimo sprendimas buvo priimtinausias, nes proletarizaciją skatinę žydai buvo siejami su svetima „vakarietiška“ civilizacija, kuri griovė agrarinės visuomenės patriarchalinę tvarką.

Straipsnių rinkinio pabaigoje publikuojami Sankt Peterburgo Imperatoriškojo universiteto profesoriaus Antano Muchlinskio Lietuvos žydų mokyklų 1852 ir 1856 m. vizitacijų ataskaitų Liaudies švietimo ministrui vertimai į lietuvių kalbą. Šios ataskaitos savaip išryškina praktinę rusų valdžios XIX a. penktajame dešimtmetyje inicijuotos žydų švietimo reformos sklaidą bei jos esminius trūkumus. Publikacijas parengė ir įvadą parašė Tamara Bairašauskaitė. Įvade aptariama, kaip XIX a. penktajame dešimtmetyje buvo sumanyta žydų švietimo reforma, kokios buvo šios reformos spragos ir įgyvendinimo padariniai, trumpai apibūdinama, kaip ši reforma buvo koreguota Aleksandro II valdymo metais, taip pat teigiama, kad prieštaravimai tarp diegiamos reformos principų ir žydų bendruomenės nuostatų buvo viena pagrindinių reformos įgyvendinimo kliūčių.

Straipsnių rinkinys užbaigiamas Z. Medišauskienės parašyta Rusijos istoriko Dmitrijaus Eljaševičiaus knygos *Vyriausybės politika ir žydų spauda Rusijoje, 1797–1918: cenzūros istorijos apybraižos* (Sankt-Peterburgas-Jeruzalė, 1999, 792 p., rusų k.) recenzija. Išsamioje recenzijoje knyga vertinama kaip medžiagos aruodas lyginamajai analizei, galinčiai padėti orientuotis, kokios tendencijos būdingos tiek cenzūrinei, tiek ir „programiškai nesuformuotai“ Rusijos nacionalinei politikai. Kartu apgailestaujama, kad menkai naudotasi Vilniaus, Kijevo cenzūros komitetų, kuriuose buvo sukoncentruota absoliučios daugumos žydiškų knygų cenzūra, fondais, diskutuojami kai kurie autoriaus teiginiai, pervertinantys centrinių cenzūros įstaigų vaidmenį ir nuvertinantys vietinių Vilniaus ir Kijevo cenzūros komitetų įtaką žydų spaudos cenzūros politikos formavimuisi. Be to, nurodoma, kad knygos autorius neretai hiperbolizuotai žvelgia į žydų spaudos suvaržymus, palyginti su kitų kitatikių spaudos varžymais Rusijos imperijoje, bei į šių suvaržymų padarinius „žydų politikai“ ir nepastebi bendrų bruožų, kuriuos lėmė integracinės ir unifikacinės Rusijos vidaus politikos tendencijos ir kt.

Rinkinyje yra trumpa reziumė anglų kalba.

Baigiant norisi pasakyti, jog straipsnių rinkinys *Žydų klausimas Lietuvoje XIX a. viduryje* turėtų būti įdomus skaitytojui, nes prasklaido nežinios ūką, gaubiantį kai kurių etnokonfesinių mažumų padėtį XIX a. Lietuvoje, ir leidžia pamatyti, kokias problemas kėlė žydai Rusijos imperijos valdžiai ir Lietuvos visuomenei ir kaip šios problemos bandytos spręsti. O tai jau gerai. Gaila tik, kad rinkinio žvilgsnis tėra žvilgsnis iš išorės ir nesuteikia galimybės pamatyti to meto situacijos iš žydų bendruomenės pozicijų. Praverstų žinoti, kaip patys žydai suvokė ir aiškino tai, kas jiems buvo primetama, kokią matė ateities perspektyvą, kaip ieškojo išgyvenimo būdų jiems priešiškoje visuomenėje, kaip patys įsivaizdavo bajoro, lietuvių, ruso paveikslą. Tenka viltis, jog panašaus rakurso darbų apie Lietuvos žydus dar sulauksime.

Ieva Š e n a v i č i e n ė

Povilas L a s i n s k a s. **Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais**, Vilnius: Vaga, 2004. 328 p.

Recenzuojama knyga skirta itin svarbiam profesionalaus nepriklausomos Lietuvos istorijos mokslo raidos laikotarpiui – jo institucinimo pradžiai. Vieno iš žymiausių tuometinės jaunosios istorikų kartos atstovų J. Jakšto nuomone, trumpą 20 metų nepriklausomybės laikotarpį galima pavadinti „istoriniu sąjūdžiu“, nes tuomet, dažnai be tinkamo pasiruošimo, panašiai kaip „Aušros“ laikais, buvo imamasi savarankiškai tyrinėti Lietuvos istoriją¹. Šis laikotarpis laikytinas ypatingu Lietuvos istorijos mokslo raidos tarpsniu, nes sovietinės okupacijos metais istorikų mokslinė veikla buvo suvaržyta bei įsprausta į viešpatavusios ideologijos rėmus, o egzilyje retas kuris istorikas turėjo galimybę prieiti prie reikalingų mokslinėms studijoms šaltinių, ypač archyvinų. 1920 m. Kaune įsteigus Aukštuosius kursus ir 1922 m. – Lietuvos universitetą, pirmieji profesionalūs Lietuvos istorikai pradėjo savarankiškai tyrinėti praeitį.

Monografijoje apžvelgiama istorijos mokslo raida Vytauto Didžiojo universitete nepriklausomybės laikotarpiu: istorijos katedrų steigimas, prieškarinio istorikų mokslinės pažiūros ir jų palikimas. Publikacija parengta autoriaus 2000 m. Vytauto Didžiojo universitete apgintos disertacijos pagrindu².

Monografiją sudaro trys dalys: pirmojoje aptariama istorijos katedrų ir pagalbinių mokymo įstaigų veikla, antrojoje – teoriniai ir metodologiniai universiteto istorikų orientyrai, trečiojoje – universiteto istorikų mokslo darbų kryptys. Pirmoji ir trečioji dalys yra apžvalginio pobūdžio, analitiškumu išsiskiria antroji. Apžvalgų, matyt, reikia, nes šioje monografijoje, kaip minėta, pirmą kartą žvelgiama į visumą.

Prieš pateikiant keletą pastabų ir klausimų, reikia atkreipti dėmesį į recenzuojamos knygos teigiamybes. Pritariant autoriui (p. 22), konstatuotina, jog monografija yra reikšminga tuo, kad čia pirmąkart aptariamas istorijos specialistų rengimas tarpukario Lietuvoje. Be to, disertacijoje autorius teisingai pažymėjo (monografijoje šio teiginio neliko), jog jo darbo praktinę reikšmę sudaro tai, kad pateikiama nauja mokslinė medžiaga padės toliau tirti šią temą. Knyga yra tarsi savotiškas žinynas. Šiuo požiūriu Lietuvos istorijos mokslo raida besidominčiam skaitytojui ir tyrinėtojiui naudinga pirmoji dalis, kurioje apžvelgiama universiteto istorijos katedrų personalo struktūra, darbas, atlyginimas, studentų sudėtis, taip pat disertacijų ir habilitacinių darbų gynimo bei

¹ J. J a k š t a s, Didžiausia Lietuvos istorijos monografija, *Lietuvių tautos praeitis*, Chicago, t. 4, 1977, kn. 1(13), p. 149.

² P. L a s i n s k a s, *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais: daktaro disertacijos santrauka*, Kaunas: VDU, 2000. (Disertacijos rankraštis saugomas LNB RS, f. 29–1730.)

daktaro laipsnio įgijimo tvarka. Šiame kontekste autorius lygina Humanitarinių mokslų ir Teologijos-filosofijos fakultetus, juose dėstytus kursus, istorijos seminarus, trumpai apibūdina universitete dėsciusių istorikų kartas.

Antrojoje dalyje aptariamas „istorijos pastatas“ – bendrasis nepriklausomos Lietuvos istorikų orientyras, taip pat Z. Ivinskio ir L. Karsavino teorinės nuostatos bei istorinės pažiūros. Čia autorius aptarė sudėtingą Lietuvos istorijos mokslo raidos tarpsnį perimant pozityvistinę metodologiją. Autorius vykusiai aptaria (daugelyje vietų oponuodamas A. Bumblauskui) Z. Ivinskio teorines nuostatas ir ieškojimus ketvirtajame dešimtmetyje. Z. Ivinskis nebuvo pirmasis ir vienintelis nepriklausomos Lietuvos istorikas, kuris istoriografiškai apmąstė šalies praeitį bei suvokė istorijos genetinės sampratos reikšmę. Manychiau, tai yra vertingiausia ir taikliausia autoriaus pastaba. Nemažą skyrelį autorius paskyrė bene vienai iš jo mėgstamiausių temų – L. Karsavino istorinėms pažiūroms, kurias jis nagrinėja remdamasis Lietuvoje publikuotais šio rusų istoriko darbais.

Trečiojoje dalyje aptiriamos istorikų periodinių leidinių „Senovė“ ir „Praeitis“ rengimo aplinkybės bei kelios ryškios to meto istorikų polemikos: A. Alekno ir A. Voldemaro, taip pat ketvirtojo dešimtmečio antrojoje pusėje kilusi diskusijų „banga“ dėl A. Šapokos redaguotos *Lietuvos istorijos* (p. 286–291, apie tai autorius užsiminė ir p. 161, 169).

Dabar vertėtų pateikti keletą pastabų ir klausimų. Antrojoje savo monografijos dalyje P. Lasinskas pažymi, kad „istorijos pastato“ (arba rūmų) vaizdinį daugiausia perėmė jaunosios kartos istorikai (p. 105). Tačiau perėmė iš ko? Manychiau, neatmestina galimybė, kad ir iš savo dėstytojų, vyresnės kartos istorikų. Pavyzdžiui, A. Alekna savo studentams yra kalbėjęs, kad jie, parašydami nors po menką savo miesto ar miestelio arba jų apylinkių istoriją, „plytelė po plytelės“ dėtų jas į statomą Lietuvos praeities mokslo rūmą³. Kita vertus, A. Alekna šiuo atveju vartojo gana populiarią ir, anot paties recenzuojamos monografijos autoriaus (p. 103), tuometinių istorikų dažnai taikomą metaforą.

Autorius pabrėžia ypatingą XIX–XX a. vokiškosios akademinės tradicijos įtaką Lietuvos istoriografijai (p. 293), tačiau taip pat nereiktų užmiršti ir rusų pozityvistų mokyklos (P. Vinogradovo, M. Liubavskio, M. Rostovcevo, M. Kovalevskio) įtakos vyresniajai istorikų kartai (I. Jonynui, A. Voldemarui, K. Jablonskiui)⁴.

[domu, kokius metodus taikė knygos autorius ir ką jis mano apie analogiškų universitetinio mokslo raidos tyrimų metodiką? Užsienio istoriografijoje panašiams tyrimams

³ P. Š l e ž a s, Prof. Kan. Antanas Alekna. Gyvenimas ir darbai, *Athenaeum*, t. 2, 1931, p. 73.

⁴ A. B u d r e c k i s, A. Voldemaras – istorikas, *Dirva*, 1973, Nr. 30, p. 4–5; V. M e r k y s, Istorikas Ignas Jonynas, *Istorijos baruose*, Vilnius, 1984, p. 6; V. M e r k y s, *Konstantinas Jablonskis*, Kaunas, 1991, p. 36.

taikomi kvantitatyvinis ir prozopografinis metodai. Antai lenkų istorikai J. Maternickis⁵ ir W. Górczynski⁶, taikydami šiuos metodus, ištyrė 1918–1939 m. Varšuvos ir Vilniaus istorikų bendrijas. Prancūzų istorikas Ch. Charle – XIX a. antrosios pusės – XX a. pirmosios pusės Paryžiaus universiteto profesūrą ir akademinę aplinką⁷. Prozopografinis metodas tyrėjui duoda galimybę panaudojant kuo gausesnę įvairių šaltinių bazę sukaupti ir analizuoti statistinius duomenis nepriklausomai nuo oficialiosios statistikos. Kartu jis leidžia padaryti daugiau originalių įžvalgų ir interpretacijų bei daro tyrimą visapusiškesnį. Tačiau, kaip ir visi metodai, prozopografija turi savų trūkumų – ne viską galima suskaičiuoti ir įvertinti statistiškai.

Manychiau, kad norint bent iš dalies įgyvendinti recenzuojamos monografijos autoriaus tikslą – įvertinti aptariamojo laikotarpio Lietuvos istorijos mokslą kaip visumą, – vertėtų į tuometinius Lietuvos istorikus pažvelgti kaip į atitinkamą bendriją – socialinę (ar profesinę) grupę. P. Lasinskas išskiria tris Lietuvos istorikų grupes: 1) senosios kartos; 2) kviestinius istorikus; 3) jaunosios kartos. Visos jos sietinos su studijomis arba darbu Vytauto Didžiojo universitete. Čia reiktų atkreipti dėmesį, kad buvo ir specialybės išsilavinimą įgijusių užsienyje, tačiau nestudijavusių ir nedirbusių Kauno universitete istorikų grupė. Ji gana nedidelė (kaip ir visa tuometinė Lietuvos istorikų bendrija), tačiau pakankamai reikšminga. Autorius greta kitų istorikų mini ir vienos geriausių nepriklausomos Lietuvos monografijos *Lietuva ir Vakarų Europa XIII amžiuje* autorių J. Stakauską (p. 182), kuris, kaip pažymėjo A. Katilius⁸, buvo vienas žymiausių neuniversitetinių Lietuvos istorikų (nedirbo VDU). Ko gero, dėl to J. Stakauskas savo straipsnyje „Mūsų kęstutinė literatūra“ (recenzuojamos monografijos autorius išsamiai su juo susipažinęs) stebėdamasis konstatavo, kad nedirbančių Kauno universitete mokslininkų straipsniai mokslingumu pralenkė šio universiteto profesorius. Be to, jis pažymėjo, kad visuomet apgailėstaudamas stebėdavęsis jau antrą dešimtmetį gyvuojančio universiteto istorikų neproduktyvumu. J. Stakausko nuomone, nesirūpinantis Lietuvos istorijos šaltinių leidyba universitetas net nevertas Vytauto Didžiojo vardo⁹.

Žinoma, Vytauto Didžiojo universitetas 1918–1940 m. laikotarpio Lietuvoje buvo pagrindinė ir kone vienintelė profesionalių istorikų „kalvė“, tačiau reikia atsižvelgti, kad greta (ir kartu) egzistavo ir kita galimybė tapti profesionalu – studijuoti užsienyje.

⁵ J. M a t e r n i c k i, Infrastruktura warszawskiego Środowiska Historycznego 1918–1939, *Przegląd Humanistyczny*, 1990, Nr. 5/6.

⁶ W. G ó r c z y n s k i, Historycy wilenscy w okresie II Rzeczypospolitej. Ogólna charakterystyka Środowiska. *Wiadomości historyczne*, 2003, wrzesień-październik.

⁷ Ch. C h a r l e, *La Republique des universitaires 1870–1940*, Paris, 1994.

⁸ A. K a t i l i u s, Kunigas dr. Juozapas Stakauskas – istorikas, *Naujieji nacionalizmai ir katalikų bažnyčia Lietuvoje*, Vilnius, 2003, p. 7.

⁹ J. S t a k a u s k a s, Mūsų kęstutinė literatūra, *Vairas*, t. 8, 1933, Nr. 4, p. 505.

Taigi taip ir lieka neaišku, kuo remdamasis recenzuojamos monografijos autorius laiko J. Stakauską (šiuame kontekste tinka ir autoriaus minima M. Krasauskaitė, p. 22) Vytauto Didžiojo universiteto istoriku.

Keletas žodžių apie dar vieną istorikų kategoriją. P. Lasinsko cituojamas Z. Ivinskis (p. 91) nors ir neigė, kad Lietuvoje buvo žinoma „privataus mokslininko“ (*privat-gelehrte*) sąvoka, vis dėlto tame pačiame straipsnyje jis rašė apie A. Kučinską, kuris mokytojaudamas provincijoje apgynė disertaciją Kauno universitete. Be to, užsiminė, kad „veržlios privačios iniciatyvos“ savo darbais parodė J. Matusas ir J. Stakauskas, bei pažymėjo, kad ir K. Avižonis 1940 m. paskelbtą veikalą *Bajorai valstybiniam Lietuvos gyvenime Vazų laikais* parašė dar būdamas tik gimnazijos mokytoju¹⁰. Taigi, nors ir sunkiomis sąlygomis, „privatūs mokslininkai“ tuometinėje Lietuvoje reiškėsi.

Vertėtų pateikti ir keletą faktografinių pastabų, nes jos nėra plačiau aptartos ne tik recenzuojamoje knygoje, bet ir visoje istoriografijoje. Peržiūrėjus pagrindinius aptariamąsias monografijos šaltinius – fakultetų tarybos posėdžių protokolus bei istorikų tarnybines bylas, galima papildyti kai kuriuos autoriaus liestus klausimus naujais aspektais. Pavyzdžiui, remiantis archyvinių bylų medžiaga, galima patikslinti net trijų istorikų atleidimo iš VDU aplinkybes. Autorius mini pirmąjį visuotinės istorijos dėstytoją B. Geigą, kuris dėstė vos kelis semestrus ir, anot jo, neišmokęs statuto reikalaujamos lietuvių kalbos, turėjo palikti universitetą (p. 40). Pasak B. Geigos archyvinės bylos duomenų, jis gimęs Naujamiestyje (Panevėžio apskr.). Maždaug nuo XX a. pirmojo dešimtmečio iki 1921 m. gyveno Rusijoje, kur 1908 m. baigė Peterburgo universiteto Istorijos filologijos fakultetą, dalyvavo 1917 m. revoliucijoje, 1918 m. ėjo Kultūros ir švietimo valdybos komisaro pareigas, vertėjavo. Suprantama, kad gimtąją lietuvių kalbą B. Geiga mokėjo (tai pažymėjo ir anketoje), vėliau, 1924–1935 m., jis dėstė Panevėžio gimnazijoje¹¹. Kaip atleidimo iš universiteto priežastį jis įvardijo savo „revoliucinį nusistatymą“. Įdomu, kad 1935 m. į Panevėžio gimnaziją atėjus dirbti O. Girčytei-Maksimaitienei, B. Geiga jai priekaištavo, jog pastaroji „ji išėdusi iš universiteto, o dabar – iš gimnazijos“¹². B. Geigos paskaitų konspektų rasti nepavyko, tačiau jau remiantis tuo, kas paminėta, galima spręsti, kad B. Geigos atleidimas iš docento pareigų susijęs ne su lietuvių kalbos nemokėjimu, o greičiau su jo darbo universitete kokybe.

¹⁰ Z. I v i n s k i s, Į klausimus apie istorijos mokslus nepriklausomoje Lietuvoje, *Į laisvę*, 1958, Nr. 16–17, p. 11.

¹¹ B. Geigos asmens byla (anketa), *LCVA*, f. 391, ap. 7, b. 1506, l. 1.

¹² O. G i r č y t ė - M a k s i m a i t i e n ė, *Atsiminimai*, Vilnius, 1996, p. 78.

Recenzuojamos monografijos autorius teigia, jog yra pagrindo manyti, kad A. Voldemaro pasitraukimą iš Lietuvos universiteto nulėmė jo nesutarimai su kolegomis kai kuriais organizaciniais klausimais (statuto, fakulteto organizacijos ir kt.) (p. 42–43). Tačiau yra dar didesnis pagrindas manyti, kad esminė A. Voldemaro pasitraukimo (tiksliau, išstūmimo) iš universiteto priežastis buvo jo politinė veikla. Lietuvos tautininkų sąjungoje vyko trintis tarp jos lyderių A. Smetonos, A. Voldemaro ir V. Krėvės-Mickevičiaus. Pastarasis turėjo iš jos pasitraukti. Vėliau V. Krėvė apskundė A. Voldemarą universiteto rektoriui dėl akademinės bendruomenės įžeidinėjimo ir pareikalavo skirti jam drausminę nuobaudą¹³. Taip ir buvo padaryta 1926 m. iškelus A. Voldemarui drausminę bylą¹⁴. Nuo tada (iki pat 1940 m.) A. Voldemaras buvo *persona non grata* Vytauto Didžiojo universitete.

Iš P. Gronskio tarnybinės bylos matyti, kad pastarasis buvo išmokęs lietuvių kalbą, tačiau ne tiek, kad galėtų ja dėstyti, todėl prašė pratęsti leidimą dėstyti rusų kalbą dar vieneriems metams. Apie atleidimą iš pareigų jis sužinojęs Paryžiuje besiruošdamas persikraustyti į Kauną, todėl tokią situaciją pavadino nesusipratimu¹⁵.

P. Lasinskas išnašoje paminėjo ir nepavykusį bandymą steigti žydų istorijos katedrą. Svarstytos kelios kandidatūros – A. Gulako ir V. Vrešinskio, tačiau jie neatvyko (p. 37). Neatvykimo priežastis matyti iš HMF Tarybos posėdžio protokolo, kuriame teigiama, jog vieno iš kandidatų į šias pareigas A. Gulako „...raštai yra sionistų pakraipos, nežiūrint kad žydų visuomenėje yra ir kitokių nusistatymų, randa kad jįsai mūsų universiteto klausytojams yra nepageidaujamas ir (fakulteto komisija) siūlo jojo kandidatūrą žydų istorijos katedrai atmesti“¹⁶.

Baigdamas recenziją, atkreipsiu dėmesį, kad P. Lasinsko disertacijai, kurios pagrindu išleista ši knyga, jau buvo pateikta keletas kritinių pastabų¹⁷. Priekaištauta, kad autorius panaudojo nepagrįstai mažai šaltinių, nepakankamai susipažino su klausimo historiografija, neadekvačiai, palyginti su darbu, siekė aprėpti „viską“ – nuo organizacijos iki produkcijos, prie ligšiolinių tyrimų nepridėjo beveik nieko naujo, neatkreipė dėmesio į akivaizdžiai nesąmoningas L. Karsavino sąsajas su „Analų“ mokykla. Perskaičius recenzuojamą monografiją, galima nurodyti, kad jos tekstas beveik nesiskiria nuo disertacijos, nepadaryta didesnių korektūrų ar papildymų (išskyrus gan įdomias ir

¹³ M. T a m o š a i t i s, Kaip Vincas Krėvė iškrito iš tautininkų, *Kultūros barai*, 2003, Nr. 3, p. 66–67.

¹⁴ A. Voldemaro asmens byla, *LCVA*, f. 631, ap. 3, b. 831, l. 2.

¹⁵ P. Gronskio asmens byla, *LCVA*, f. 631, ap. 3, b. 232, l. 13–14.

¹⁶ HMF Tarybos posėdis 1923 m. lapkričio 2 d., *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 777, l. 51.

¹⁷ A. R a g a u s k a s, Keletas pastabų dėl istorijos metodologijos tarpukario Lietuvoje, *LKMA metraštis*, t. 19, Vilnius, 2001, p. 60.

išraiškingas istorikų nuotraukas¹⁸), todėl kai kurios iš minėtų pastabų tebėra aktualios. Tačiau netgi ir turint tai omenyje, galima pripažinti, jog P. Lasinsko knyga svarbi kaip pirmas bandymas kompleksiskai ištirti 1918–1940 m. Lietuvos istorijos mokslo raidą. Autorius gana įdomiai bandė atskleisti aptariamojo laikotarpio istorikų teorines nuostatas ir istorines pažiūras ir tai darydamas pateikė vertingų įžvalgų. Taip pat verta pažymėti, jog ši monografija laikytina savotišku orientyru kitiems tyrinėtojams, nes dar yra erdvės šios tematikos tyrimams.

Valdas S e l e n i s

¹⁸ Dėl vienos iš jų (Z. Ivinskis laiko knyga) įsivėlusį korektūros klaidą – netiksliai nurodyta jos saugojimo vieta. Turėtų būti *LNB RS*, f. 29–1730, l. 3.